

[DIÓSZEGI] SZABÓ PÁL*

Isten ítélete, fegyverben

A hazai perdöntő bajvívásról az Anjou-korban

„Hárman sem bírnátok súlyos buzogányát,
Parittyaköveit, öklelő kopjáját,
Elhülnétek, látva rettenetes pajzsát,
És, kit a csizmáján viselt, sarkantyúját.”

Arany János: Toldi. Előhang

1. Bevezetés

A hazai jogtörténeti irodalomban máig meglehetősen elhanyagolt terület a középkori magyar bírósági párbaj kutatása *Széplaki Botka Tivadar*, *Pesty Frigyes*, *Hajnik Imre* és *Viski Illés József* alapozó munkái óta.¹ Mindennek az oka abban rejlik, hogy nem a jogtörténet felől közelítenek, a párbajban inkább a későbbi formáját, főleg a magánszemélyek tiltott 19. századi párbajait látatják, avagy az ettől egészen más célú lovagi tornákat, de a bírósági eljárás perjogi részeként alkalmazott bizonyítási eszközként kevés szó esik róla. Így megmarad az átfogó jellegű jogtörténeti (tan)könyvekben, monográfiákban egy-egy bekezdésnyi említés szintjén.

Napjainkban viszont az Anjou-kori oklevéltárak kötetének bővülésével lehetővé válik a szisztematizáltabb, forrásközpontú kutatás. Az oklevélkutató, -feldolgozó és publikáló középkortörténészek közül például Almási Tibor, B. Halász Éva, Teiszler Éva

* tudományos munkatárs, SZTE-ÁJTK Európai Jogtörténeti Tanszék

¹ THEODORUS BOTKA DE SZÉPLAK: *De duellis Hungarorum litis decisoris*. Pesthini, 1829. PESTY FRIGYES: *A perdöntő bajvívások története Magyarországon*. Pest, 1867. HAJNIK IMRE: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*. Budapest, 1899. VISKI ILLÉS JÓZSEF: *Az istenítéletekről*. Különlenyomat az Angyal Pál emlékkönyvből. Budapest, 1933. A külföldi szakirodalomban a témáról meglehetősen bőséggel találkozunk. A párbajról általában, a fenti megjegyzéssel: ROBERT BALDICK: *The Duel. A history of duelling*. London, 1965. Az istenítéletről: ROBERT BARTLETT: *Trial by fire and water: the medieval judicial ordeal*. Oxford, 1986. A bírósági párbajról: WOLFGANG VAN EMDEN: *Trials by ordeal and combat*. In: Essays for Peter Mayer, Reading, 1980. 173–193. pp. HEINZ HOLZHAUER: *Der Gerichtliche Zweikampf*. In: Sprache u. R. Festschr. f. R. Schimdt-Wiegand 1986. 263–283. pp. (http://acta.bibl.u-szeged.hu/6718/1/juridpol_041_201-218.pdf)

egy-egy jogi részletkérdéssel már foglalkoztak.² A középkorral foglalkozó jogtörténész munkája itt indul el, a megbízható forrásbázisok jogi szempontú kutatásával.

A perdöntő bajvívás, a párbaj, a bajbizonyítás a középkori *egyházi* istenítéletek egyik fajtájaként volt ismert, bár azoknál is korábbi eredetű, amely a felek közötti magánharcból a középkorban egyházi jelleget öltve krisztianizálódott.³ Az egyházi istenítéleti eljárásokhoz, így a párbajhoz is, egyházi szertartások is társultak. Az egyházjogi kapcsolatot az adta, hogy a peres eljárás során, a bizonyítási eljárásban, ha elrendelték az istenítéletet, akkor a vádlott bűnösségét Isten, mint égi bíró mutatja meg olyan jelekkel, amelyekből megismerhető a szándéka.⁴ Korábban templomban, templomudvaron hajtották végre. Hazánkban például Könyves Kálmán I. dekrétumának 22. capitulumának is már arról rendelkezik, hogy az istenítéletek is csak a nagyobb prépostságokon, püspöki székhelyeken folytathatók le.⁵

Azonban a 13. századi európai alkalmazásának fordulópontját jelentette a IV. lateráni zsinat (*Concilium Lateranense*, 1215) híres 18. kánonjának azon rendelkezése, amely megtiltotta egyházi személyeknek – hogy bírói minőségben – halálbüntetést szabjanak ki, avagy hajtsanak végre bírósági eljárásban. Az istenítéleteket és köztük a párbajt is tilalmazta, valamint megtiltotta az egyháziak részvételét az ilyen eljárásokban.⁶ Ezt később IX. Gergely pápa is megerősítette (*Liber Extra, De purgatione vulgari*, 1243).⁷

Ennek ellenére a világi hatóságok, a bírói eljárásában, bizonyítási eszközként, alkalmazták ezután is. Megtaláljuk részletes szabályait a korabeli európai jogkönyvekben is. Az Eike von Repgow által írt *Szász tükör*ben például megvolt az az alapelv, hogy a bizonyítási eszközként csak akkor rendelték el, ha a felek közül egyik sem tudta (hitelt érdemlően) az állítását bizonyítani. Ez a *szubszidiaritás* és *ultima ratio*-jelleg meghosszabbította a továbbélését. A másik alkalmazási feltétele pedig az volt ennek a „*bírósági párbajnak*” (gerichtlicher Zweikampf), ha visszaeső vádlottról volt szó! Érdemes is idéznünk a Szász tükörből (Tartományi jog, I. könyv 39. cap.) „*Akik rablás vagy lopás büntette miatt már elveszítették jogukat, nem bizonyíthatják ártatlanságukat eskütétellel. Amennyiben másodszor is ilyen bűncselekménnyel vádolják meg őket; háromféle választási lehetőségük marad: vihetnek kezükben izzó vasat, vagy könyékig belenyúlhatnak egy forró vízzel teli üstbe, vagy megvívhatnak egy bérharcossal.*” Amennyiben a bepanaszolt nem jelent meg a küzdőtéren, háromszor kellett megidézni. Ha ekkor is távolmaradt, akkor a kihívónak

² B. HALÁSZ ÉVA: „*Ratione prioritatis termini*” Egy középkori jogi kifejezésről. In: Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica. 136. (2015) 81–93. pp. TEISZLER ÉVA: Az *astatio falsi termini* 14 századi oklevelek alapján. In: Középkortörténeti tanulmányok 9. A IX. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2015. június 17–19.) előadásai. Szerk.: Szanka Brigitta–Szolnoki Zoltán–Juhász Péter. Szeged, 2017. 173–181. pp. Továbbá megemlítem SZŐCS TIBOR nádori és országbírói témában feltárt eredményeit. *Miből lett az országbíró? Századok* 151. (2017) 1063–1088. pp. A nádori intézmény korai története 1000–1342. *Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam* 5. Budapest, 2014.

³ VISKI 1933, 9. p.

⁴ RUSZOLY JÓZSEF: *Európai jog- és alkotmánytörténelem*. Szeged, 2018. 575. p., 576. p.

⁵ BERTÉNYI IVÁN (szerk.) *Magyar Történeti Szöveggyűjtemény, 1000–1526*. Budapest, 2000. 253. p.

⁶ *Corpus Christianorum Conciliorum Oecumenicorum Generaliumque Decreta*. (CCCOGD) II. vol. Ed.: Giuseppe Alberigo, Alberto Melloni. 2013. 154–155. pp.

⁷ *Decretum Magistri Gratiani*. Editio Lipsiensis secunda. Pars prior. (1. Bd.) Instruxit: Aemilius FRIEDBERG, (Lipsiae 1879², 1995).

szimbolikusan kellett párbajoznia, „két vágást és egy szúrást a szél ellen” kellett megtennie, „ezzel rábizonyította ellenfelére a vádat, amely miatt párharcra hívta ki; és (ezért) a bíró úgy ítéljen, mintha a vádlottra párharcban bizonyították volna rá a tettét.” (fordította: Schmidt József)⁸ A párbaj részletes szabályait a jogkönyv I. könyvének 63. capitulum tartalmazta.⁹ A párharcot a másik középkori német jogkönyv, a *Sváb tükör* is ismerte.

Az egyháznak az előbb említett jogi tiltó rendelkezését követően ugyanakkor a lovagi kultúra megerősödésével az uralkodók véleménye megoszlott. Azt már Hajnik Imre is megállapította, hogy hazánkban a tűz és vaspróbák megszűnésével, a 14. és 15. században az istenítéleteknek egyedüli formájaként élt tovább, bár az 1486. évi *Decretum Maius* rendelkezése megtiltotta alkalmazását (18. capitulum).¹⁰ A bírósági párbaj a bírósági bizonyítási eljárásban megmaradt, sőt jogi rituális jelleget öltött, némely esetben akár mintegy költséges lovagi torna, főleg azért, hogy a feleknek hivatásos bajvívókat pénzért fel lehetett fogadni (bajnokok, bérharcosok).¹¹ Az Anjou királyaink (I. Károly, I. Lajos), kúriai bírúink (nádor, országbíró) is előszeretettel alkalmaztak bajvívást ítéleteikben, valamint az uralkodók maguk részt vettek, akár személyesen is, egy-egy ilyen „lándzsajátékban” (*hastiludium*). Érdemes tehát a magyarországi gyakorlatot is jogi szempontból megvizsgálni az okleveleink egy-egy elszórt részadatainak figyelembe vételével. Jelen tanulmányomban – nem teljes körűen és főleg I. Károly király idejéből – ezekből válogatok.

Az istenítéletekben alkalmazott perdöntő bajvívás elnevezésében ott rejlik a *baj* szavunk, amelynek volt jogi jelentése, utalt az ilyen jogvitára. Pesty Frigyes terminológiáját követve: „a bajvívás szó a vívásnak épen istenítéleti jellegét fejezi ki, t. i. oly vívást, mely által valamely ügy vagy baj bírói jogérvénnyel intéztetett el...”¹² Elkülönítve a magán párviadaltól vagy akár a lovagi tornától, amely mindezt nélkülözte. Hajnik Imre

⁸ EIKE VON REPGOW: A Szász tükör. Közreadja: Blazovich László, ford: Schmidt József. Szeged, 2005. 28. p. (Bevezető). Tartományi jog. I. könyv. 39. cap. 140. p. A párbajt személyesen vagy bérharcossal lehetett megvívni. Azt a Szász tükör is leszögezte, hogy ha a megvádolt bérharcossal védekezik, akkor a panasztevő szintén bérharcost vehet igénybe igazának bizonyítására, (akkor is, ha eredetileg nem bérharcossal hívta ki ellenfelét) és ez nem csorbítja jogát. (Tj. I. 48., 3.). „Egy bérharcos ellen alapjában véve bérharcossal lehet védekezni; de jogilag feddhetetlen ember ellen bérharcossal semmi sem bizonyítható.” (Tj. I., 48., 3.) EIKE VON REPGOW: A Szász tükör i.m. 143. p.

⁹ A párbaj részletes szabályait a jogkönyv 63. capitulum tartalmazta. A párbajra való jogszerű kihívás a bíró előtt a kihívott gallérjánál fogva történt megragadásával kezdődött. Ott el kellett mondani a kihívás okát (Tj. I., 63., 1.). A rendi állás meghatározta a párbaj megtagadását. „Bárki megtagadhatja a párharcot, ha a kihívó nála alacsonyabb rendből való; a magasabb rendből származót viszont ilyen ok miatt nem utasíthatja vissza az alacsonyabb rangban született, amennyiben párbajra hívták ki.” „A párharc akkor is megtagadható, ha a kihívás délidő után történik.” Rokonával szemben is megtagadható a párbaj. A bajvívók bőrt és vásznat vehetnek fel magukra, csupán a fej és lábfejek eltűlő részének kell csupaszon maradniuk. Egyik kézben kard és a másik kézben kerek pajzs lehet. A bíró a küzdőtéri közönségnek csendet parancsol, nem lehet beavatkozniuk. A feleket egyedül a póznavívó személy egy rúddal választhatja szét. Az istenítélet maradványa az, hogy a bajvívás előtt esküt kellett tenni. A vádlónak természetesen arra, hogy a vádja igaz, a vádlottnak pedig arra, hogy ő ártatlan és végül mindketten így mondják: „Isten engem úgy segítjen a harcban!” A Nap nem szabad, hogy a szemükbe süssön! „ha legyőzik a bepanaszoltat, akkor itélkeznek felette.” „Elsőként a panaszos lépjen a küzdőterre.” (Tj. I., 63., 1–5.) EIKE VON REPGOW: A Szász tükör i.m., 153–154. pp.

¹⁰ HAJNIK 1899, 259. p.

¹¹ Viski Illés megfogalmazása szerint „A perdöntő párbaj a XIV. századtól a XVI. század végéig lassankint Európa szerte átalakul lovagias párbajjává, nálunk 1540-ben találkozunk utolsó nyomával.” VISKI 1933, 13. p.

¹² PESTY 1867, 5. p. (2. lábjegyzet).

is kimutatta a *baj* (*duellum*) istenítéleti párbaj jelentését már II. András idejétől.¹³ A régi magyar nyelvben ez az értelme rejlik a *bajnok* (*pugil, duellator*) szavunknak is, aki eredetileg a bajvívást végző vagy arra felfogadott személyt jelentette, nem csupán valamely sportverseny győztesét, ahogyan jelenleg használjuk.¹⁴

2. A perdöntő bajvívás gyakorlata az Anjou-kori oklevelekben

Ellentétben az Árpád-kori gyakorlattal az Anjou-korban azt tapasztaljuk, hogy amikor párbajjal történő perbeli bizonyításra került a sor, a felek önként, személyesen is vállalhatták a bajvívást.¹⁵ 1325. szeptember 1-én kelt oklevélben (DL 40 474) Drugeth Fülöp nádor előtt Felnepmthy-i Miklós fia, György panaszos azt állította, hogy *osztály* jogcímen a birtokrészét Felnepmthy-i Mihály fia, János jogtalanul bitorolja. György, miután János minden vádját tagadta („*per omnia denegante*”), a párbaj jelét felmutatva („*exhibito signo duelli*”) bajvívást ajánlott Jánosnak, aki ezt elfogadta („*recepto signo duelli*”). Mivel a felek elfogadták, a nádor megítélte, hogy előtte 62 nap múlva páncélos fegyverzetben, lovas bajt („*duellum equestre in armis*”) tartoznak vívni.¹⁶ Egy 1328. június 30-án kelt oklevél (DL 2501) szerint a (Zala) Egerszegen tartott megyei közgyűlés előtt Reznuk-i Gergely fia, Mihály azzal vádolta Harkal-i Istvánt, hogy a közúton („*in via publica*”) György testvérét nyíllal megsebesítette és egy lovát megölte. István tagadta ezt, mert szerinte éppen György támadott rá István házára és így az ő hatalmaskodása a jogvita tárgya, emiatt átnyújtotta Mihálynak a párbaj jelét, aki azt elfogadta.¹⁷ Szintén Zala megyei példa, egy 1337. november 13-i oklevélből (DL 3100). A kehidai megyei nemesi közgyűlésen Akos fia, Miklós azzal panaszolta be Péter fiait, Demeter és Pált, hogy a köztük lévő per alatt a házára törtek, több rokonát megsebesítették, és az ő ágyára is öt nyilat lőttek, valamint harminchat marháját elvitték. Miután az alperesek mindezt tagadták, Miklós a „*párbaj jelét*” nyújtotta át nekik, amelyet Demeter, Pál nevében is, elfogadott. Miklós zalai ispán és szolgabírái pedig a bajvívás időpontját kitűzték.¹⁸

A bíró a (döntésképtelen) felekre sorshúzásal is bízhatta a választást. Amikor Nagymartoni Pál országbíró előtt, 1334-ben a panaszos Myke fia Pobur jobbágya egyik lovának és marhájának elpusztítása miatt Jakab győrödi (de Gyeured) nemes megvá-

¹³ HAJNIK 1899, 259. p. (2. lábjegyzet). Egy 1231. évi oklevélből idéz: „...*duellum, quod vulgo dicitur boj*...”

¹⁴ TÓTFALUSI ISTVÁN: Magyar etimológiai szótár. Baj, bajnok címszó. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/b-F1794/baj-F17B3/> (Letöltés ideje: 2020. 06. 14.).

¹⁵ PESTY 1867, 29. p.

¹⁶ Az oklevelek jelzete: Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Levéltár, a továbbiakban DL. Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjtemény, a továbbiakban DF. Anjou-oklt. IX. 215. p. 382. sz.; *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*. Studio et opera Georgii Fejér. (A továbbiakban: Fejér, kötetszám) Fejér VIII/5. 153. p. 94. sz. Idézi még: PESTY 1867, 22. p.

¹⁷ *Anjou-kori Oklevéltár*. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia (1301–) Budapest-Szeged. (A továbbiakban: Anjou-oklt., kötetszám) Anjou-oklt. XII., 176–177. pp. 344. sz.

¹⁸ Anjou-oklt. XXI., 341. p., 600. sz.; Idézi: BÓDINÉ BELIZNAI KINGA: *A bíbor méltóság, a sárga árulás. Szimbólumok és rituálék a jogtörténetben*. Balassi Kiadó. Budapest, 2014. 226. p.

dolta, az országbíró a feleket felszólította, hogy *sorsvetéssel* („*sortiuntur*”) dőljön el az, hogy a bajvívást vagy az eskütételt fogják bizonyításként választani.¹⁹

Érdekes azt is kinyomozni, hogy az eljárásban milyen esetekben fordultak a bajvíváshoz! Ezt nem találjuk korabeli vagy korábbi törvényekben, inkább a *szokásjogra* hivatkozva bukkannak fel egy-egy oklevélben. Jól mutatja Hermán nembeli Lampert mester, I. Károly király országbírájának, Temesváron kiállított *1322. február 10-i* oklevele (DL 42 684). Eszerint nemcsak akkor, ha más bizonyíték nem állt rendelkezésre, hanem akkor is, ha nem tudtak a meglévők között mérlegelni. Az Abaúj megyei Janok (Jánok) nevű családi birtok ügyében a hovatarozást mindkét fél a váradi és az egri káptalanok előtt tanúkkal, oklevéllel tudta igazolni. Mivel mind a felperes (Ders fia Miklós mester, *actor*), mind az alperes (Ders fia, Tamás) az állítását tanúkkal igazolta, az országbíró az ügy eldöntését „*az ilyen esetben szokásos párbajra*” bízta.²⁰ Lampert ezt perdöntő párbajt 1322. február 3-án, a király jelenlétében (!), lovon és lovagi fegyverben írta elő. A felek bajvívókat fogadtak és a felperes bajvívója megnyerte a király, a bárók és sok nemes szeme láttára. A harc során az alperes bajvívója meghalt! Lampert mester a birtokot így a felperesnek ítélte.²¹

Az eredetileg hispániai családból származó (Aragóniai Konstancia kíséretében az országban megtelepedett) Nagymartoni (Martinsdorf, Martonfalva) Sándor fia, Pál országbíró 21 évet felölölő, mintegy háromezer oklevelet tartalmazó, *judicatura*-jából legelőször a bajvívásra utaló *1329. július 22-i* oklevelet (DL 76 407) idézem, amely egy halastó (Gyalmastho) vitás hovatarozása körüli perből maradt fenn.²² Az országbíró a feleknek bizonyító eskü letételét, kellő számú tanúval (eskütársak) írta elő, amelyet azok meg is tettek. Ebből megtudjuk, hogy a „*tanúságtétellel bizonyított pereket a királyság jogszokása szerint vagy párbajjal vagy perdöntő eskü letételével kell eldönteni*”. Így az alperes ügyvédjének ajánlotta fel a választás lehetőségét, aki az eskütételt választotta, nem a párbajt.²³

1334. szeptember 22-én (DF DL 2852) Nagymarton-i Pál országbíró Verebi Konrád fia, Miklós vádlott és Domonkos szigetfői főesperes felperes között folyó hatalmasko-

¹⁹ PESTY 1867, 23. p., Fejér VIII/3., 758-762. p., különösen: 760. p. 361. sz.

²⁰ „*iuris ordine exigente et regni Hungaria approbatissima consuetudine, que causas, per utrasque partes productione testimoniorum vicissitudinariorum comprobata, duello solet terminari...*” In: KUBINYI FERENCZ: *Oklevelek. Hontvármegyei magán-levéltárakból 1256–1399.* I. Budapest, 1888. 71. p., (50. sz. okl. A továbbiakban: KUBINYI 1888.); HAJNIK 1899, 262. p. (29. lábjegyzet)

²¹ Anjou-oklt. VI., 168–169. p. 446. sz. A király előtti párbaj menetét leírja az oklevél: „*pugilem... in equis et armis militaribus, coram domino rege, in area duelli dimicare... contra se se statuere commisisset. Demum ipso termino duelli adveniente, eodem Nicolao, filio Ders, tanquam actore, a parte orientis, iam dicto autem Thome, filio Ders, a plaga occidentali, iuxta regni consuetudinem in equis et armis, in area duelli suos pugiles, in regia presencia vicissim dimicatueros statuentibus... Cumque vtrique pugiles parcium arrepta pugna, in area certaminis diucius certassent et se se crebris armorum ictibus infestassent, ut suas partes defensarent, subito pugil dicti Thome, qui super eo, quod ipsa sibi iure hereditario pertineat, decertasset, letale vulnus et mortiferum ictum recipiens, in area certaminis succubendo, exalato spiritu debitum reddidisset carnis universe...*” In: KUBINYI 1888, 71–72. pp.

²² ALMÁSI TIBOR: *Megjegyzések Nagymartoni Pál királyi országbíró pályájához és országbírói működéséhez (1328–1349).* In: *Forum Acta Juridica et Politica.* VIII. évfolyam 2. szám. Szeged, 2018. 5–34. pp. Különösen: 10, 19–20. pp.

²³ Anjou-oklt. XIII., 252-253. p., 405. sz. Ehhez lásd még uo: 236. sz. 151. p.

dási ügyben szintén e két lehetőséget ajánlotta fel a feleknek: „*mivel az ország szokásjoga által megkívántan minden bizonyossággal bizonyított ügy e két módozat egyikével, tudniillik bajvívással vagy eskütétellel fejezhető be.*” (Béli Gábor fordítása).²⁴

Előfordult az is, hogy a felperes a bajvívást visszautasította egy annál is nagyobb bizonyító erejű *testimonium* reményében. 1342. szeptember 26-án, Nagymartoni Pál országbíró előtt a felperes Mihály fia, Miklós emberöléssel vádolta meg Detre fia, „Pop” (dictus) Istvánt, aki szerinte Károly király halálhírét kihasználva a köztük lévő függő per idején hatalmaskodott. Miután az alperes mindent tagadott, a „*baj jelét*” (*signum duelli*) nyújtotta át a felperes Miklósnak, aki a kihívást visszautasította azzal, hogy Zemplén, Újvár és Ung vármegyékben lefolytatott *tudományvéttellel* fogja majd igazát bizonyítani.²⁵

1349. november 4-én (DL 41 119) Tamás országbíró is egy hatalmaskodással elkövetett lólopási perben (egy „zeu” színű ló), tanúbizonyítás eredményes lefolytatását követően tudatta, hogy „*mivel az ország szokása szerint a tanúval bizonyított ügyeket párbajjal vagy eskütétellel kell lezárni*” az országbíró úgy döntött, hogy a bepanaszolt Balak-i László fia, Miklós választhat e két lehetőség közül. Miklós az esküt választotta, amelyet ötvened-magával kell letennie a váradi káptalan színe előtt.²⁶

Azonban a per kimenetele szempontjából az eskü választásának is voltak nehézségei. Az 1320-as években mutatható ki az a gyakorlat, amely szerint, ha az eskütételnél az esküt letevő fél szóban elhibázta a per tárgyát részletező formulát, akkor elvesztette a bizonyítást, nem engedték azt újra megismételni. Az jól ismert tény, hogy Károly király két rendeletében szüntette meg ezt a káros gyakorlatot és helyette általános mintaszöveget írt elő, továbbá megengedte két alkalommal az újra elmondást (1324. április 24; 1328. október 31).²⁷

Az is megragadható az Anjou-kori bírói gyakorlatból az oklevelek alapján, hogy a bírónak a bírósági párbaj esetén lehetőségében állt az, hogy a leendő bajvívók gyakorlatosságát is meghatározza az ügy eldöntése érdekében.²⁸ A már említett 1322. február 10-i oklevélben Hermán nembeli Lampert mester is meghatározta a felek által kiállítandó bajvívók minőségét. *Almási Tibor* az országbíró bírói működéséről szóló tanulmányában, rámutatott az országbíró döntésének indokaira. Annak a felperes félnek (Ders fia, Miklós) rendelt gyakorlatlan bajvívót (*pugil incongressus*), akinek nem volt a vitás birtok határosai és szomszédjai közül tanúja („*Nicolaus, filius Ders non aliquem ex commetaneis dicte possessionis et vicinis, in sui produccione testimoniorum adduxisset*”). Az ellenfelet (Ders fia, Tamás) viszont gyakorlott bajvívó állítására szólította fel.²⁹ 1329. október 14-én (DF 285 787) Miklós comes, Drugeth Vilmos nádor albirája

²⁴ „*causam premissam... duelli certamine aut depositione iuramenti velit difiniri*” Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis (1301–1357) Budapest, 1878–1920. (A továbbiakban: Anjou-okmt, kötetszám) Anjou-okmt. III. 85. sz., 109–110. pp; különösen: 109. p.; Idézi: BÉLI GÁBOR: *Városi szokásjog az Ars Notaria alapján*. Pécs, 2014. 129. p.

²⁵ Anjou-oklt. XXVI., 345. p. 506. sz.; idézi: BÉLI 2014. 129. p.; Anjou-okmt IV. 265. p.

²⁶ Anjou-oklt. XXXIII., 410–411. pp. 834. sz.

²⁷ ALMÁSI TIBOR: *Hermán nembeli Lampert királyi országbíró működésének okleveles adatai*. In: FORVM Acta Juridica et Politica. VII. évfolyam 1. szám. Szeged, 2017. 5–29. pp., 25. p. (98.,99. sz. lábjegyzet).

²⁸ HAJNIK 1899, 267. p.

²⁹ KUBINYI 1888, 71. p; ALMÁSI 2017, 24. p. (93. lábjegyzet).

döntött egy húsz évvel korábban történt emberölés vádja nehéz esetében. A megvádolt alperesek közül Fertes fia, János –távollévő testvérei nevében is- az apja helyett helytállt. Ő testvérei megkérdezése nélkül, felajánlotta ugyanis a panaszosnak a párbajt. Azaz „*a párbaj jelét nyújtotta át*” a felperesnek, Halagus-i Domokosnak. A felperes azt elfogadta. Az albíró meghatározta, hogy a vádlónak egy gyakorlott bajnokot, a panaszoltnak egy gyakorlatlan bajvívót kell Vizsolyba, a küzdőtérre hoznia vagy a feleknek személyesen kell, lovon, felfegyverkezve, megvívniuk egymással.³⁰

Ugyanez a bírói mérlegelési lehetőség olvasható az 1330. január 17-én, (DL 72 269) Visegrádon kelt oklevélből. A Zala-megyei kehidai *generalis congregatio*-n, vármegyei közgyűlésen Reznuk-i Herbordus megvádolta birtokának pusztításával Phyl fia, Pál nemest, aki már –állítás szerint- hat éve pusztította Bokonuk nevű birtokát, 60 márká kárt okozva neki. Pál alperes ezt öröklött birtoknak állította. Herbordus a „*párbaj jelét nyújtotta át*” és vitájuk eldöntésére párviadal kiszabását kérte. A zalai közgyűlésen a szolgabírák, a nemesekkel úgy döntöttek, hogy a panaszos Herbordus egy gyakorlott bajnokot, Pál pedig ártatlanságának bizonyítására egy gyakorlatlan bajvívót állítson ki.

Ez az oklevél azért is fontos számunkra, mert ebből a kihívott fél távolmaradásának (azaz a *makacosság* párbaj esetén) a jogkövetkezményeit is megtudjuk. Ugyanis Pál személyesen nem jelent meg, nem is küldött senkit maga helyett a bajvívóját sem állította a küzdőtérre. Herbordus viszont bajnokot állított ki, aki hadi, lovagi fegyverzetbe (páncélba) öltözve kivárta a küzdőtéren az előírt órát. Itt az oklevél szövege megismétli azt a szokásjoginak mondott elvet, hogy az ország jogszokása szerint valamennyi pert két módon, eskütétellel vagy párbajjal lehet eldönteni. Mivel az alperes a párbajról való távolmaradásával kivonta magát a bizonyítási eljárás alól, Nagymartoni Pál országbíró ezért összes birtokának 2/3-át a bírói kézre vette, 1/3-át a felperes kezére adta az okozott károk miatt. A hatalmaskodás vádjában pedig kimondta az elmarasztaló, fővesztési ítéletet.³¹

Nagymartoni Pál 1337. január 29-én, Visegrádon kelt oklevelében (DL 66 799) úgy ítélte, hogy egy hatalmaskodás során elkövetett jelentős vagyoni értékű állatlopás (hatvan budai márka értékű száz disznó) ügyében a panaszos feleknek egy gyakorlott bajvívót, a vádolt alperesnek pedig egy gyakorlatlan bajvívót kellett kiállítani lovon és lovagi fegyverben. Azonban a felek a király színe előtt megvívandó párbajon megjelenven közvetítőkkal megegyeztek.³² Ezek az okleveles adatok is megerősítik Széplaki Botka Tivadar azon régi megállapítását, hogy míg a sérelmet szenvedett panaszos felperesek gyakorlott bajvívót fogadhattak fel, addig az elkövetőként megvádolt, illetve bizonyító tanúkkal nem rendelkező alperesek a perdöntő bajvívás során gyakorlatlan bajvívókkal voltak kénytelenek magukat tisztázni.

Talán túlzottan mai szempontú okfejtés lenne az, hogy a megítélt bírói párbajon való meg nem jelenés felfogható lett volna egy halasztási kérelemnek is, azonban egy korabeli oklevél azt mutatja, hogy a bajvívást (annak már kitűzött időpontját) nem lehetett elhalasztani.³³ A tanulmány elején tárgyalt 1328. június 30-i oklevél alapján láttuk, hogy

³⁰ Anjou-oklt. XIII. 335. p. 557. sz. Fejér VIII/3. 391. p. 166. sz.

³¹ Anjou-oklt. XIV. 31–32. p. 45. sz.

³² Anjou-oklt. XXI. 26–27. pp. 40. sz.

³³ HAJNIK 1899, 270. p. (82. lábjegyzet).

augusztus 27-én Reznuk-i Mihálynak és Harkal-i Istvánnak párbajt kellett volna vívnia a király előtt. Az 1328. szeptember 8-i oklevél (DL 2505) szerint, míg Mihály meg is jelent lovagi fegyverzetben, addig István az ügyvédje által (a királyi hadoszlásig történő) királyi perhalasztó oklevelet terjesztett elő, azonban nem jelent meg. Nagymartoni Pál országbíró augusztus 30-ra elhalasztotta megtanácskozva az ügyet, ahol az a döntés született, hogy az oklevél a zalai közgyűlésnek szól, továbbá István személyesen nem jelent meg. A magyarországi jogszokáson alapuló törvény nem ismeri a párbaj esetében a halasztást! Így a fej- és jószágvesztő ítéletet kiszabták.³⁴

Egy 1346. július 12-i oklevelében (DL 3852) Nagymartoni Pál országbíró ismételten erre a jogi elvre hivatkozik a veszprémvölgyi apácák Podrugh nevű birtokának hosszas pere során („quia causa iuramentalis depositionis et duellares dimicationes et congressus prorogari non possent” azaz, „mivel az esküket és bajvívásokat nem lehet elhalasztani”).³⁵

A kitűzött időpontú párbajon való meg nem jelenés eleve a párbajban való veszteséget jelentette. 1350. július 25-i oklevél (DL 72 825) szerint egy emberölés miatti perben Dulo-i Pál fia, Istvánnak (Gilétfi) Miklós nádor határozata értelmében párbajra kellett volna megjelennie Topolcsány mellett Péter fia, Jakabbal szemben, annak testvéreinek (Fülöp) megölése ügyében. Azonban csak a felperes bajvívója jelent meg, Pál fia, István nem és bajvívót sem küldött maga helyett. Így őt Mihály trencsényi alispán párbajvesztesként marasztalta el.³⁶

Az elítélt súlyos helyzetét enyhítette I. Lajos király az 1351. évi dekrétumában. A 9. cikkely elrendelte, hogy azt a nemest, aki – hatalmaskodás („in facto potentiali”), patvarkodás („in poena calumniae”), hamis tanúzás, okirathamisítás, stb. – és „perdöntő bajbani bukás miatt” („in succubitus duelli”), illetve ez utóbbi kifejezés a dekrétum másik szövegvariánsában: a „hatalmaskodás miatti (párbajban való) elbukás tényében” („in facto potentialis succubitus”) törvényesen, főbenjáró ítélettel, el lett ítélve, őt a bíró még három napig vesse fogságba, azért, hogy a feleknek legyen lehetősége arra, hogy megegyezhessenek egymással. Amennyiben ez mégis elmarad, az ítélet akkor végrehajtható.³⁷ A 10. cikkely pedig megtiltotta az elítélt bűnéért a rokonainak (fiak, fivér, nővér és feleség) megbüntetését.³⁸ Jól tudjuk, hogy már az 1222. évi Aranybulla 12. cikkelye kimondta, hogy a halálraítéltektől és a párbajban elbukottak („in duello succubenti-

³⁴ Anjou-oklt. XII. 209. p. 406. sz.

³⁵ Anjou-oklt. XXX. 311. p. 512. sz.; Anjou-okmt. IV. 612-625. pp. 365. sz. Különösen: 621. p.

³⁶ Anjou-oklt. XXXIV. 312. p. 556. sz.

³⁷ FRANCISCUS DÓRI-GEORGIUS BÓNIS-VERA BÁCSEI: *Decreta Regni Hungariae: Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457.* (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 11.) Budapest, 1976. 133–134. pp. „IX. Ceterum si nobilis ordine iudiciario in facto potentiali succubitus duelli, in pena calumpnie, astationis falsi termini et exhibitionis falsarum litterarum ac sententie capitalis... convictus fuerit.” Régi szövegkiadás: MÁRKUS DEZSŐ (szerk.): *Corpus Iuris Hungarici Magyar Törvénytár 1000–1526. évi törvényezikkek.* Budapest 1899. 172–174. pp. (A továbbiakban: CJH 1899.), Idézi: PESTY 1867, 151. p. Újabb szövegkiadás az előbb idézett DECRETA 1976. nyomán: *Online Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. The laws of the Medieval Kingdom of Hungary.* By Janos M. Bak. CEU, Budapest, 2019. 273. p. (Letöltés ideje: 2019. 11. 12.).

³⁸ CJH 1899, 174. p. 175. p.

um”) feleségeitől a hozományt nem lehetett elvenni, a kérdés egy részletének Árpád-kori szabályozását is jól bizonyítva.³⁹

Az imént említett megegyezésre terelő intézkedés egybevág az 1351. évi dekrétum 24. cikkelyének perjogi alapelvével, mely előírta, hogy amennyiben a felek *bármely* fontos és súlyos ügyben – tehát a megítélt bajvívásban érintett ügyben is – egyezkedni akarnak („*concordare voluerint*”), a bíró őket nem gátolhatja meg ebben a szándékukban és a *békebírság* (*iudicium pacis*) nem lehet több 3 márkánál.⁴⁰ A megegyezésre bőven látunk példákat már korábról is. A cikkely véleményem szerint a már meglévő gyakorlatot rögzítette. A *békebírság* Anjou-kori gyakorlatával egyébként újabb B. Halász Éva foglalkozik a megjelenés alatt lévő tanulmányában.⁴¹

Ha a felek közösen a megegyezést kérték a bírótól, még a párbaj helyszínén is lehetőség volt a megegyezésre! Egy 1325. március 22-én kelt oklevél (DL 58 480) beszámolt egy olyan, a nádor előtt folyó perről, amelyben Treutul (dictus) Miklós mester, pozsonyi ispán birtokvita és lopás miatt indított a Szentmagócs nembeli Chama testvére, János mester ellen pert. Közöttük bajvívást ítélték meg, amelyet I. Károly király a saját színe elé rendelt. A párbajuk helyszínén (*in area ipsius duelli*) azonban a jelenlévő bárók és királyi nemes tisztségviselők (országbíró, a királynéi tárnokmester, a macsói bán, erdélyi vajda) közbejöttével a felek megegyeztek, a király beleegyezésével.⁴² Még izgalmasabb talán az az eset, amikor a felek a bajvívók kemény küzdelme láttán jutottak hirtelen egyezésre, megrettenve a kiszabandó elmarasztaló ítélettől. Egy Visegrádon, 1328. július 14-én kelt oklevél (DL 3972, DL 139, DL 140) erről számolt be. Isyp-i Máté mint felperes hosszan tartó perben állt Rakolch-i Balázssal, mivel mindketten egy nemzetségből származtak és egy magtalanul elhalt rokon, Pál birtokaira közösen tartottak igényt. Azonban az alperes semmit nem engedett meg. Az ügy – *Köcski Sándor* országbíró időközbeni halála után – Nagymartoni Pál országbíró elé került és az oklevélbe foglalt tanúbizonyítás után, a felek háromszori megkérdés után is hajlandóak voltak a bajvívásra. A király színe előtt Máténak annak igazolására, hogy ugyanolyan rokonságban áll a meghalttal, mint az alperes egy gyakorlott bajnokot, míg az alperes Balázsnak egy gyakorlatlan bajvívót kellett kiállítani. Még a viadal napján is, amikor a bajvívók a király színe előtt, lovon, lovagi fegyverzettel megjelentek, a bárók megpróbálták a feleket kibékíteni, hasztalanul. A bajnokok egymásra rontottak, először lándzsával, majd (bolgár) buzogányokkal mértek nagy ütéseket egymásra. Az alperes gyakorlatlan bajnoka vitézül helytállhatott, amely a felperes Máté gyakorlott bajnokába vetett hitét megingatta. A felek az elmérgesedett küzdelem láttán félve, attól, hogy a párbajvesztéskénti büntetés immár bármelyikükre lesújthat, a bárók és nemesek közreműködésével, ott nyomban megegyeztek egymással.⁴³ Hasonló esetet idézett 1354-ből Pesty Frigyes is, ahol

³⁹ BESENYEI LAJOS, ÉRSZEGI GÉZA, MAURIZIO PEDRAZZA GORLELO (szerk.) *De Bulla Aurea Andreae II regis Hungariae MCCXXII*. Verona, 1999. 26. p., 40. p.

⁴⁰ CJH 1899, 178–179. pp. DECRETA 1976, 138. p. „XXIV. *Causantes etiam in quacunque maxima et ardua causa concordare voluerint, iudex prohibere non possit, et de iudicio pacis ab ipsis non plus, quam tres marcas exigere valeat quoquomodo.*”

⁴¹ B. HALÁSZ ÉVA: *Iudicium pacis*. (Kézirat, megjelenés alatt.)

⁴² Anjou-oklt. IX. 72–73. pp. 116. sz.

⁴³ Anjou-oklt. XII. 189–190. p., 376. sz.; Anjou-okmt. 380–382. pp. 338. sz.; idézi HAJNIK 1899, 269. p.

I. Lajos király és Drugeth Vilmos nádor előtt már a felek (Nagysemlyéni István mester és Briccius dictus Cantor) gyakorlatlan bajnokai (pugilem incongressum) küzdöttek. Végül ott a király előtt megegyeztek és az ezt megszegő félnek a hatalmaskodás miatti párbajveszteskénti büntetés szankcióját („*in succubitu duelli facti potentialis...convinceretur*”) rendelték el.⁴⁴

Egy 1346. január 11-i oklevél (DL 100 025) szerint Nagymartoni Pál országbíró úgy ítélte, hogy a panaszos Szécsi Miklós királyi asztalnokmesternek egy gyakorlott bajvívót („*pugil congressus*”) és az alperes Donch mester fia, László mesternek egy gyakorlatlan („*incongressus*”) bajvívót kellett volna január 17-én, egy két évvel („*evaginatio bicello*” azaz tör kihúzásával) történt emberölési kísérlet vádjában folyó perben kiállítaniuk, a király színe előtt, a (téli) párbajmezőn. A felek tekintettel az egymás között folyó földbirtok perekre, kérték az országbírótól a megegyezés lehetőségét. Miután ezt Pál comes megengedte nekik, a felek a birtokhatárokból kölcsönösen megegyeztek és kikötötték, hogy az ezt el nem fogadó felet, mint a hatalom-bajban („*in potentiali duello*”) elbukottat marasztalják el.⁴⁵ Az ilyen, párbajveszteskénti elmarasztalás kikötése már egy másik szokásjogi gyakorlatot mutat, amellyel később foglalkozunk.

Hasonló eset történt a (mai délvidéki Bács melletti) Doroszlóban is. 1350. október 18-i oklevél (DL 4162) szerint az ottani nádori közgyűlésen Doroszlói Lőrinc fia, János panaszolta, hogy ottani fél birtokát elfoglalta Porbozlou fia, Pál. A felek bizonyítékokkal álltak elő, azonban a nádor látva a benne foglaltakat, végül párbajt ítélte meg. A felperesnek gyakorlott, az alperesnek egy gyakorlatlan bajvívót, lovon, harci fegyverben (azaz páncélban!), Budán, a királyi udvarban kellett volna kiállítani! A felek azonban a párbaj előtt, fogott bírák útján, a nádor engedélyével, megegyeztek egymással.⁴⁶

A párbajban használt fegyverekről többet megtudunk egy 1348. november 9-i oklevélből (DF 76 909). Fegyveres hatalmaskodás ügyében, amely birtokvita miatt robbant ki a felek között, a felek kölcsönösen okleveleket mutattak be állításuk igazolására. Az országbíró döntése értelmében a feleknek bajvívókkal, fegyverzetben október 29-én, a király színe előtt, párbajt kellett vívniuk. Ez meg is történt. Azzal a ritka esettel találkozunk, amikor az oklevél a küzdelem menetébe is bepillantást engedett, akár egy lovagi tornát látnánk. „*A bajvívók először lándzsával, majd karddal, buzogánnyal és törrel rontottak egymásnak.*” Végül a felperesek, Pál és György bajvívója maradt alul.⁴⁷ Előfordul, amikor a bajvívók között nem magyar etnikumút is találunk. Egy 1348. július 21-i oklevélben (DL 3997) Ipochné fia, Beke nevű besenyő bajvívó (pugil) volt egy adásvétel vevője, akinek eladnak egy 40 budai márka értékű Igor-i birtokrészt.⁴⁸

Igen ritkán a bajvívó érdemeit is, nemcsak a nevét ismerjük. 1356-ban a Budafalvi „Vermes” (dictus) családjának nemességet adományozó oklevélben pedig Budafalvi

⁴⁴ PESTY 1867, 74. p., Fejér IX/2. 357–358. pp. 172. sz. „*predictique pugiles, ascensis equis, ac arreptis lanceis, contra sese pugnaturos, processerint, tamen praedicti Magister Stephanus, ac Briccius, dictus Kántor, sano inducti consilio...concordasse, et concordarunt coram nobis*”

⁴⁵ Anjou-oklt. XXX. 32–33. pp. 28. sz.

⁴⁶ Anjou-oklt. XXXIV. 381–382. pp. 694. sz.

⁴⁷ Anjou-oklt. XXXII. 375–376. pp. 757. sz.

⁴⁸ Anjou-oklt. XXXII. 245–246. pp. 480. sz.

Vermes fia, Miklós, mint „*pugil noster specialis*” szerepel.⁴⁹ Ez a Budafalvi család már az Árpád-házi IV. László király idejétől viselte a *királyi bajnok* fizetett „állását”.⁵⁰ A bajvívás vagy annak gyakorlása során a bajnokok személyes sérülésének méltó „királyi jutalmát” egy 1319. június 8-án kelt oklevél mutatja be (DL 1967, DL 74 574). I. Károly király a Huntpazman nembéli Gergely fia, István *királyi udvari iffút* kérelmére birtokokkal jutalmazta meg, miután őt a maga a király lándzsajátékban („*hastiludium*”) maradandó testi fogatkozást okozva megsebesítette és három fogát is kiütötte. Így három birtokot adományoz neki, a Bihar megyei Pousa-földet és Som, illetve Somog nevű tartozékait is! Ezen oklevél, bár nem köthető konkrét bírósági bajvíváshoz, viszont a bajnokok/apródok udvari megbecsülését és Károly király lándzsatorés iránti szenvedélyét jól szemlélteti.⁵¹

A bajvívás elfogadása, bajvívó kiállítása igen költséges volt. Mai szemmel nézve nem kell feltétlenül gyávaságnak tartanunk, ha az egyik fél erről lemondott. Néhány oklevél erről is ad információt. Egy 1345. május 10-én kiállított oklevél (DL 2388) arról tanúskodik, hogy egy birtokvitában István fia, Péter felperes azért nem tudta elfogadni Nagymartoni Pál országbíró által felkínált választási lehetőség közül a párbajt, mert „*szegénysége miatt bajt vívni nem tud*”, így átengedte az alperesek nevében Miklós fia, Györgynek eskütételre a per befejezését. Az országbíró kilenced- magával leteendő esküt ítél meg az alperesnek, mivel a vitás (Iwahun) birtokot 9 márkára becsülték meg.⁵² Itt egy olyan gyakorlatra hívom fel a figyelmet, amely más párbaj helyett választott eskütételnél is kimutatható. A párbaj helyett választott/átengedett esküben az eskütársak száma a vitás birtok becsértékéhez igazodott. Egy 1341. május 8-i oklevélben szintén azt találjuk, azaz annyi nemes eskütárrsal kell letenni az esküt, ahány márka értékűre becsülték a birtokot.⁵³

Teljesen hasonló szegénységre hivatkozó indokot olvasunk egy 1349. március 4-i oklevélben (DF 265 639). Ugyanis egy emberölési és hatalmaskodási perben, a Valkóváron tartott vármegyei közgyűlésen Keled fia, Domokos felperes, Domokos macsói bán kérdésére, hogy a pert párbajjal vagy eskütétellel kívánja-e lezárni, azzal válaszolt, hogy ínsége miatt párbajjal nem tud a pernek végére járni, így megelégszik az alperes (tisztító) esküjével, amelyet öneki huszonötöd-magával kell majd letennie a valkóvári Szent Mihály-egyházban.⁵⁴ Szabolcs megyében, egy 1327. november 21-én Kállóban kelt oklevél (DL 50 850) szerint a szabolcsi ispán ítélőszéke előtt Ábrahám nevű jobbágy tanúkkal igazolta, hogy őt Cosmas fia, Hernic fél szemére megvakította és megsebesítette. Arra a kérdésre, hogy Hernic párbajjal vagy esküvel tisztázza magát, a szegénységére hivatkozva az esküt választotta. Így az esküt Ábrahámnak kell negyvened-magával letennie.⁵⁵ A bajvívás, a

⁴⁹ PESTY 1867, 68–69. pp. Fejér IX/2. 469. p. 227. sz.

⁵⁰ HAJNIK 1899, 266. p.

⁵¹ Anjou-oklt. V. 190. p. 481. sz.; NAGY GYÖRGY: Magyarország apróbetűs története. Budapest 2010, 54. p. Fejér VIII/2. 212. p. 74. sz. „*propter vulnus et excussionem in Hastiludio per manus nostras, non aliquo rancore praecepto, imo causaliter trium Dentium ipsius, ut regalis culminis per affluentiam sui vulneris dolorem obliviscatur, et defectum operiat corpoream...*”

⁵² Anjou-oklt. XXIX., 211. p. 317. sz.; BÉLI 2014. 131. p.

⁵³ BÉLI 2014, 131. p.

⁵⁴ Anjou-oklt. XXXIII. 91–92. pp., 146. sz.

⁵⁵ PITI FERENC: Szabolcs megye hatóságának oklevelei I. (1284–1386) Szeged-Nyíregyháza, 2004. 46. p. 131. sz.

bajnokok megfogadásának költségessége az egyházi személyek kapcsán – a már említett IV. lateráni zsinati tiltó kánon után is – feltűnik hazai okleveles forrásainkban.

Előfordult az előbbivel ellenkező eset, amikor egyszerűbb a bajvívást választani, a bizonyítási nehézségek miatt, még egy lólopás esetében is. A szabolcsi ispán és a négy szolgabíró előtt panaszt tett Byri-i Tamás mester, hogy az ő „pey” színű lovát Tamás fia, Beke rabló módjára, az éj csendjében elvitte. Tamás mester a neki feltett kérdésre, hogy hogyan akarja bizonyítani vádját, a bajvívást választotta a tanúállítás helyett (1341. április 14. után, DL 51 140).⁵⁶

3. A párbajveszteskénti elmarasztalás kikötése és gyakorlata

A párbajveszteskénti elmarasztalás már önálló szankcióként – egy időben a megítélt bajvívással, de anélkül – is megjelenik az Anjou-kori oklevelekben, elválván a tényleges bajvívás teljesítésétől. Ezen szankciót *Pesty Frigyes* „bajvívásbani bukásra járó büntetésnek” nevezte.⁵⁷ Először vette észre és állapította meg, hogy „a bajvívásban legyőzöttesre szabott büntetés két, és tán több századon át még akkor is, midőn a bizonyítéki eljárásban bajviadal nem tartatott, mintegy vinculum a kötelezettségek megtartására vétetett fel az egyezkedési feltételekbe és szerződések határozományaiiba.”⁵⁸ Mind ezen megállapítását Hajnik Imre is megismételte.⁵⁹ A példáikat csak kiegészíteni tudjuk. Már az 1321. november 23-i oklevél (DL 91 229) tudtul adta, hogy ha egy haláleset miatti családi birtokegyezség kapcsán a felek bármelyike pert indítana a lezárt ügyben a másik ellen, az mint párbajban legyőzött marasztaltassék el („in duello succubisset personalis convincatur”).⁶⁰ Ebből az évből több ilyen klauzulával találkozunk.⁶¹ Ami érdekes, hogy egy 1321. szeptember 7-i megegyezést rögzítő oklevélben, egy emberölési ügyben, az elkövetőknek a nyolc márka jóvátétel fizetésén túlmenően, egyházi jellegű szankcióként előírt, a megölt lelki üdvéért megteendő, zarándoklat elmulasztása esetén is!⁶²

1330. május 12-én, Visegrádon kelt oklevélben (DF 200 148) Nagymartoni Pál országbíró előtt, Henrik veszprémi püspök tanúállítási eljárás eredményéről kiállított oklevelekkel bizonyította Balduin fia Lőrinc fiai, László és János által elkövetett hatalmaskodást. A panaszoltak tagadtak, de végül fogott bírák által megegyeztek úgy, hogy a püspöknek adják a követelt birtokokat. A teljesítés elmaradása esetére a párbajvesztes-hatalmaskodók büntetését kötötték ki.⁶³

A folyamat első fázisában még nyomon követhetjük azt is, hogy az ilyen kikötés még valódi bajvívást feltételezett. Ilyen a már említett 1325. március 22-i oklevélben (DL 58 480) említett per, amelyben Treutul (dictus) Miklós felperes, pozsonyi ispán – párbaj helyszínén! – úgy állapodott meg Szentmagócsi Jánossal, hogy az ellene indított

⁵⁶ PITI 2004, 80. p. 289. sz.

⁵⁷ PESTY 1867, 144. p.

⁵⁸ PESTY 1867, 155. p.

⁵⁹ HAJNIK 1899, 274. p.

⁶⁰ Anjou-oklt. VI., 121. p., 313. sz.; Anjou-okmt. I. 634-635. pp. 581. sz.

⁶¹ Anjou-oklt. VI. 63-64. pp. 154. sz. (DL 40 396); 105-106. pp. 271. sz. (DL 105 891).

⁶² Anjou-oklt. VI. 92. p. 235. sz. (DF 263 048).

⁶³ Anjou-oklt. XIV. 173. p., 176. p. 280. sz.; Vespr. reg. 90. p. (214. sz.).

perét visszavonja. János a régi határok szerint visszaadja a vitás birtokokat. Ha pedig János vagy az utódai Miklóst vagy utódait a birtokok miatt perbe hívnák, zaklatnák, akkor olyan büntetésben részesülnek, mintha a párbajt elveszítették volna. („*extunc in duello convictus haberetur et convinceretur eo facto preterea dixerunt...*”)⁶⁴ Ugyanilyen volt a szintén felidézett 1354. évi eset is, ahol a bajvívás közbeni megegyezést biztosító szankcióként a „*hatalmaskodási párbajban való veszteskénti*” elmarasztalás szerepelt („*in succubitu duelli facti potentialis*”).⁶⁵

1335. március 18-án szintén Visegrádon keltezett királyi oklevélben (DL 2891) Károly király közli, hogy a Nagymartoni Pál országbíró által meghatározott, február 3-ára kitűzött, esedékes párbaj, amelynek Elefánti Mogh sérelmére elkövetett és 300 márka kárt okozott hatalmaskodás miatt Ábrahám fia, Sebus mester ellenében kellett volna megtörténnie, végül a felek megegyezése miatt elmaradt. Sebus mester 201 márkát három részletben fog fizetni. Azonban, ha mégsem teljesítené, akkor párbajban való vesztesként marasztalják el.⁶⁶

Az oklevelek szövegezésében még megmaradt az eredetileg hatalmaskodás miatt kiszabott párbaj nyoma, így ezekkel a kikötésekkel sokszor pénzkövetelések, újbóli perindítás, illetve egyezség megszegésének önálló szankciójaként találkozunk. Így például az 1337. év oklevél-anyagában rendszeresen előfordul önállóan a megszegő félre kimondott „*mint a hatalmaskodás miatti párbajban vesztesként marasztalják el*”-klauzula.⁶⁷ A későbbi írásbeli kikötésekből „*a hatalmaskodás miatti*”-kötél lassan kikopott, de a fenti ügykörök továbbra is megmaradtak (például így: „*in succubitu duelli convincerentur*”).⁶⁸

Egy hatalmaskodást elkerülendő egyezségben, mintegy kölcsönös biztosítékként, mindkét fél jogszegő magatartása esetére előírták a fenti klauzulát. 1341. június 11-én a vasvári Szent Mihály-káptalan által kiállított oklevélben olvassuk azt, hogy az egyik oldalon lévő felek megígérik, hogy Reznuk-i Herbord fia, Jakab fia, Lukács megmaradhat Buryh és Szentandrás békés birtokában, őt onnan ki nem űzik, vérét nem ontják, neki kárt nem okoznak. Ha mégis, akkor párbajban legyőzöttként marasztaltassanak el. Ugyanakkor az említett Lukács is megfogadta, hogy az előbbi ígéretet tevők Reznuk, Boxafalva, Lyak, Pousfalva békés birtokában megmaradhatnak, amíg vissza nem tudja azokat tőlük váltani. Ha pedig vérüket ontaná, megsebesítené őket vagy kárt okozna a birtokban, ő is párbajban legyőzöttként marasztaltassék el.⁶⁹

Ezt a klauzulát birtokba iktatási cselekmények végrehajtásának biztosítékeként is kikötötték. Egy 1342. május 24-i oklevélben a falvak visszavásárlása (80 márka kifize-

⁶⁴ Anjou-oklt. IX. 73. p. 116. sz. Az oklevél szövege kiadva: KOSZTA LÁSZLÓ: *A pécsi káptalan kiadatlan oklevelei (1325–1339)* In: Baranyai Történetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve 1992/1995. Pécs, 1995. 4. p. 1. sz.

⁶⁵ Fejér IX/2. 358. p. 172. sz.

⁶⁶ Anjou-oklt. XIX. 57. p. 111. sz.

⁶⁷ Anjou-oklt. XXI. 26–27. pp. 40. sz. (DL 66 799); 48–49. pp. 77. sz. (DL 71 861); 54. p. 88. sz. (DL 71 861); 85–86. pp. 151. sz. (DF 269 774); 248. p. 431. sz. (DL 91 100); 261. p. 455. sz. (DF 283 779); 318. p. 558. sz. (DF 207 156) (Anjou-okmt. 423. p. 277. sz.).

⁶⁸ Anjou-oklt. XXI. 318. p. 558. sz. (DF 207 156), (Anjou-okmt. 423. p., 277. sz.)

⁶⁹ Anjou-oklt. XXV. 191. p. 395. sz.

tése után) ügyében azok, akik a birtokokat nem iktatják, az okleveleket nem adják át, párbajban vesztesnek marasztaltassanak el.⁷⁰

Az 1349-es év oklevél anyaga különösen bővelkedik ilyen kikötésekben. 1349. május 18-i oklevél (DL 248 883) szerint egy Zempléni megyei nemzetségi birtokfelosztás elvégzése kapcsán a nem megjelenő felet párbajban vesztesként ítélik el.⁷¹ Ugyanez a klauzula *mögöttes felelősség* biztosítékeként is kiköthető lehetett. Az 1349. június 4-én kelt oklevélben (DL 38 156) egy jobbágyok által elkövetett emberölés ügyében a *fogott bírák* által létrejött megegyezés szerint a megölt *famulus* urának elégtételt fizettek. Az elégtételt fizetőt és az elkövető jobbágyokat a famulus rokonaival szemben ugyan felmentik, a megölt famulus urának a jobbágyok ura viszont a fizetésre szavatosságot vállalt, így visszafizet 24 márka kassai garast. Ha nem képes erre, párbajban vesztesként ítélik el.⁷² 1349. június 20-i oklevélben (DL 60 975) Beya-i Simon fia, Deseu fiai, a testvérek garantálják Ilona nevű testvérüknek leánynegyed címén átadott birtok békés birtoklását és védelmét. Ha nem tartanák meg a birtoklásban, a párbajban vesztesként való elmarasztalást szabják ki rájuk.⁷³ Az 1349. június 25-én kelt oklevélben (DL 106 890, 104 923) I. Lajos király tudtul adja, hogy egy Miklós nádor és Pál országbíró előtt folyó birtokperben Mera-i Lukács és Rabe-i Péter fia, Miklós megegyeztek, hogy az egymással szembeni pereiket megszüntetik, okleveleket megsemmisítik. Lukács, akit miután hamis oklevelek bemutatásáért pervesztesnek, valamint párbajban vesztesként is elítéltek, az egyik birtokrészt Péter fia, Miklósnak adományozza, a jelen lévő rokonok beleegyezésével. Ha erre nem lennének képesek, párbajban vesztesként marasztaltassanak el.⁷⁴ Egy 1349. július 8-án kelt oklevélben (DL 31 263) ez a kikötés az ugyanabban az ügyben történő újabb perindítás szankciójaként jelenik meg. Ugyanis a 18 budai márka bírságnak az országbíró színe előtt történő kifizetése során Tamás fia, János vállalta, hogy az összeget megkapta, az összegre vonatkozó összes oklevelet hatálytalanítja. Ha ebben az ügyben újra pert indítanának, párbajban vesztesként marasztaltassanak el.⁷⁵ Az 1349. augusztus 1-i oklevélből (DL 70 169) megtudjuk, hogy Szinyei Merse fia, Benedek fiai, Péter és Merse és Miklós a közöttük lévő összes perüket (károkozás, hatalmaskodás, emberölés, a Szinye-folyón malmok létesítése) fogott bírákkal lezáró perbeli megállapodásuk megszegésének szankciójaként (fizetési késedelem) rendelték el a párbajban vesztesként való elítélést.⁷⁶

A párbajban való elmarasztalást önként is ki lehetett kötni egy jogügyletben. 1349. szeptember 8-i oklevélben (DL 4075) a Zala-megyei birtokrészek eladói (a rokonsággal együtt) önként vállalták, hogy őket sújtsa ilyen kikötés, amennyiben a vevő (Lendva-i Miklós volt bán) és rokonai ellen pert indítanának.⁷⁷ Egy 1349. november 2-án kelt okle-

⁷⁰ Anjou-oklt. XXVI. 203–204. pp. 250. sz.

⁷¹ Anjou-oklt. XXXIII. 181–182. pp. 347. sz. *Hazai okmánytár Codex diplomaticus patrius*. Budapest, 1891. VII. 405–407. pp. 378. sz.

⁷² Anjou-oklt. XXXIII. 209. p. 406. sz.

⁷³ Anjou-oklt. XXXIII. 236. p. 463. sz. Ugyanezt a megegyezést 1349. szeptember 18-án megismételték (DL 60 976). Anjou-oklt. XXXIII. 341–342. pp. 701. sz.

⁷⁴ Anjou-oklt. XXXIII. 239–240. pp. 471. sz.

⁷⁵ Anjou-oklt. XXXIII. 261. p. 524. sz.

⁷⁶ Anjou-oklt. XXXIII. 291–292. pp. 583. sz.

⁷⁷ Anjou-oklt. XXXIII. 332. p. 675. sz.

vél szerint (DF 209 160) Sándorfalvai Gergely fia, Sándorra egy birtokrész elzálogosításának jogtalan mértéke miatt szabták ki e büntetést.⁷⁸ Egy 1349. december 9-én kelt oklevélben (DF 261 282) egy elzálogosított birtok visszaváltását követő esetleges elővásárlási/előzálogolási joghoz kapcsolódik e szankció. Ugyanis, ha a zálogkötelezett az elzálogosítás 12 évének eltelte után másnak akarná eladni vagy elzálogosítani a birtokrészt, nem a korábbi zálogjogosultnak (záloghitelező), akkor velük szemben a zálogkötelezett (Churle-i Sandur fia, Miklós) legyen párbajban való vesztesként elmarasztalt.⁷⁹

Szintén újabb perindítást gátló szankcióként találkozunk egy 1357. szeptember 23-i oklevélben (DF 251 730) amely tudósít arról, hogy Miklós fia, László megölése ügyében fogott bírák útján megegyeztek a rokonoknak (anya, testvér, özvegy, és a fiúgyermek) fizetendő 11 márka *compositio* (jótétel) fizetésében. A rokonok és utódai, ha újból követeléssel lépnek fel e gyilkosság ügyében, akkor „*bajvívásban való elbukásban*” legyenek elmarasztalva.⁸⁰ Végül megemlítem azt is, hogy az előbb említett 1351. évi dekrétum 9. cikkelyének mára már félreérthető, régies magyar fordítása, az a bizonyos „*hatalombajban való elbukás*” (*in facto potentialis succubitus*) is valójában ezt a szankciót takarja.⁸¹

4. Egyházi személy a bajvívásban?

Egyházi személyeknek a bajvívásban való közvetlen és közvetett részvételét a már említett IV. lateráni zsinat (1215) és IX. Gergely pápa rendelkezései megtiltották (1243). A kánonjogi probléma nem csupán az egyházi személyek bajvívásban való érintettségét vetette fel, hanem az egyházi és a világi fórum közti konfliktust is, nyilvánvalóan a *privilegium fori* elvének sérülését. Jól ismert, hogy ezt hazánkban is nyomatékossította az 1279. évi budai zsinat 8. cikkelye is, amely megtiltotta az egyházi személyek részvételét az istenítéletekben. Az ilyen eljárásban, az akkor még ezeknek részét képező, kísérrő egyházi szertartást (áldás, megszentelés) sem végezheték el.

Tudjuk, hogy a *Decretum Gratiani* (Corpus Iuris Canonici) már eleve a párbajt tiltalmazta, nem csupán a bírósági bizonyító bajvívást. A IX. Gergely pápa által hozzácsatolt *Liber Extra* ötödik könyvének 14. titulusa szerint azok az egyháziakat, akik párbajoztak, a tisztségükről leteendők (*De clericis pugnantibus in duello*).⁸²

Az 1330. május 12-én kelt oklevélből emlékezhetünk arra, hogy Henrik veszprémi püspök perbeli ellenfelére kikötötték a párbajveszteskénti elmarasztalás szankcióját. Azonban egyháziakat érintve tényleges bajvívásra is sor került. Azért volt olyan eset is, amikor az egyházi fél nem vállalta a bajvívást. A tanulmányunk elején említett 1334.

⁷⁸ Anjou-oklt. XXXIII. 401-402. pp. 824. sz.

⁷⁹ Anjou-oklt. XXXIII. 442-443. pp., 910. sz.; *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. Esztergom, 1874-1924. III. 704-705. pp. 946. sz.

⁸⁰ PRTI 2004, 136-137. pp. 532. sz.

⁸¹ HAJNIK 1899, 274. p. Még ez a kifejezés máig használatban maradt: BERTÉNYI IVÁN (szerk.): *Magyar Történelmi Szöveggyűjtemény*. Budapest 2000, 307. p.

⁸² *Corpus Iuris Canonici*. Pars secunda Decretalium collectiones. Graz 1955, 805. p. Cap. 1. „*Porro, si clericus alicui sponte duellum obtulerit, vel, si oblatum susceperit et subierit, sive victor sive victus fuerit, de rigore iuris est merito deponendus.*”

szeptember 22-i oklevél szerint Verebi Konrád fia, Miklós vádlott és Domonkos szigetfői főesperes felperes között folyó egy hatalmaskodási ügyben Nagymartoni Pál országbíró szintén e két bizonyítási lehetőséget ajánlotta fel a feleknek. Amíg az alperes Konrád, fia, Miklós jobban szeretne volna az ügyet bajvívással elintézni, addig a felperes Domonkos főesperes ezt visszautasította. Ehelyett kérte, hogy az alperes esküvel tisztázza magát.⁸³

Már az Árpád-ház korában meglévő gyakorlat tűnik elő IV. Orbán pápa a magyarországi templomos mesterhez írott 1263. május 18-i leveléből. Az egyházi birtokokról tömegesen más uradalmakra elmenekült jobbágyok ügyeiben, az egyháziakat a panaszuk igazolására a bírák bajvívásra kötelezték, a tanúbizonyítás helyett. Mivel „*az egyházi személyek rendjük veszélye nélkül bajvívásokat el nem fogadhatnak, azokat felajánlani pedig akár személyesen, akár fogadott egyén által... az egyházi alkotmány szigora bizonyos büntetések alatt tiltja*” IV. Orbán pápa ezeket eltiltja, „*kívált ott, hol egyházi javak és egyházi személyekről van szó vagy azok ellen történnek lépések*”. A bajvívásban elítélt egyháziak ellen hozott ítéleteket és azok végrehajtását érvényteleneknek tekinti.⁸⁴

A magyarországi főpapok 1338. szeptemberében XII. Benedek pápához írott levelében részletesen leírták az egyházi sérelmeket, köztük a bajvívás gyakorlatát is, és segítséget kértek Károly királlyal szemben. A királyi hatalom 23 éve a főpapokat választás nélkül nevezte ki, a megüresedett egyházi javaikat elfoglalta. A *privilegium fori* elve sérült abban a gyakorlatban, hogy az egyházi férfiakat – az egyházi bíróság mellőzésével! – világi bírók elé idézték. Azonban a birtokaik igazolására eredménytelenül hivatkoznak száz évet meghaladó birtoklásra. Nem veszik figyelembe azt sem, hogy az egyházi iratok nagy része elpusztult (a privilegiális oklevelek a lángokba veszttek, „*privilegiorum instrumenta flammis deleta fuerant*”) a tatárok kétszeri betörésének idején. Így, ha okleveleket nem tudnak felmutatni, hiába hoznak tanúkat, mégis bajvívásra ítélik őket, de mivel ők az egyházi tiltó törvényeket nem akarják megszegni, jogukat veszítik.⁸⁵ XII. Benedek pápa 1338. szeptember 20-i, Avignonból keltezett oklevelében óva intette I. Károly magyar királyt mindezen károk okozásától, felszólította, hogy tartsa tiszteletben az egyház jogait.⁸⁶

Mindezt hiába tette, mert ugyanezzel a szokással szemben lépett fel avignoni pápaságának harmadik évében, 1344-ben VI. Kelemen pápa is, úgy látszik ő sem teljesen eredményesen.

Az 1344. november 17-i, I. Lajos királynak és anyjának, Erzsébet királynénak szóló intő levél (DF 291 816) felemlítette azt a király országában elterjedt ártalmas és gyűlöletes, a jó szokásokkal (*mos*), a joggal és igazsággal ellentétes szokást, miszerint az egyházi személyek a saját és egyházaik javai és jogai elfoglalóival és jogsértőivel szemben világi bírósághoz kénytelenek fordulni (királyi vagy világi kúria). A tanúkkal és más törvényes bizonyításait nem fogadják el, csak ha bajvívást vállalnak. Mindez pedig nekik és egyházaiknak nagy költségeket és veszélyt jelent. Az egyházi személyek gyakran nem talál-

⁸³ Idézi: BÉLI 2014, 129. p.

⁸⁴ Idézi: PESTY 1867, 138–139. pp.; Fejér IV/3. 165–166. pp. (Számozása nincsen).

⁸⁵ Anjou-oklt. XXII., 288–289. pp. 458. sz.; Fejér VIII/4. 321–324. pp. 153. sz. „*damnari saepius ad singulare certamen subeundum ecclesiasticos, ut iuribus suis cadant*”

⁸⁶ Anjou-oklt. XXII., 291. p. 459. sz.; Fejér VIII/4. 324–325. pp. 154. sz.

nak bajvívót vagy eleve nem is akarnak ilyen eljárást alkalmazni, így a saját és egyházaik jogait védtelenül kell, hogy hagyják! VI. Kelemen pápa intette a királyt, hogy az egyházakat és papjait királyi védelemmel tartozik segíteni, ezért a mondott szokást teljesen hagyja el.⁸⁷ A pápa ugyanezen a napon kelt oklevélben (DF 291 816) mindezeket az esztergomi és kalocsai érseknek és az egri püspöknek is elrendelte a király tudomására hozni.⁸⁸

Azonban mindez a gyakorlatba nem ment át. 1347. október 28-án kiállított oklevélben (DF 76 866, DF 234 320) Nagymarton-i Pál országbíró tudtul adja azt az esetet, amelyben egyházi személy bajvívója közreműködött. Egy földrész („Ezen”) tárgyában Balázs leleszi prépost, illetve a leleszi monostor konventje és Ezeni László fiai között, 1343 óta elhúzódó perben, amely okleveles bizonyítások és többszöri halasztás után átkerült az országbírói székéhez, ahol Nagymarton-i Pál párbajt rendelt el. A felek bajvívóinak október 13.-án lóháton és fegyverben (páncélban) (*super equis et in armis militariibus*), I. Lajos király színe előtt kellett, hogy megküzdjenek. A lovagi tornákat idéző kölcsönös lándzsavetéssel induló, majd a „*bolgár buzogányokkal*” hosszasan, estig is elhúzódó küzdelem után végül a leleszi prépost bajvívója alulmaradt. Ezért az országbíró párbajban vesztesként őt marasztalta el.⁸⁹

5. Megyei és városi párbajformulák az *Ars Notaria*-ban

A 14. századi oklevelek mellett megkerülhetetlen tanulmányozni az Anjou-kori oklevél-iratmintákat is, ahogyan azt már *Pesty Frigyes*, *Hajnik Imre* és *Bónis György* is megtette. Ezek között kiemelt helye van a 14. század derekáról származó, *Uzsai János-féle formuláskönyv*nek, amely az Osztrák Nemzeti Könyvtár Kézirattárában található. Az ún. *Ars Notaria* II. B fejezete 12-14. formulái a megyék által elrendelt bajvívásokra vonatkozóan relevánsak számunkra (*Forme duellandi*). *Bónis György* az AN II. B anyagát a vármegyei oklevelek közé sorolta be.⁹⁰ Forrásértéküket növeli, hogy a formulák valóságos jogesetekhez kötődnek „*Sequitur de formis duellandi...*”⁹¹

A 12. formula életre-halálra menő, egy szál ingben vívott (mez-telen) párbajt említ, amely ritkaság számba ment az országban („*quia aborrendum est ipsum videre et audire*”).⁹² A 13. formulában egy emberölés és rablás vádja miatt a C. f. D. siglával jelölt felperes kihívta E. f. F alperest. A panaszos egy „*vulgo ceuuek dictum*”, fapálcát nyújtott

⁸⁷ Anjou-oklt. XXVIII. 429–430. pp. 759. sz.; AUGUSTINUS THEINER: *Vetera monumenta historica Hungaricam sacram illustrantia*. Romae, 1859–1863. I. 677–678. pp.

⁸⁸ Anjou-oklt. XXVIII. 430. p. 760. sz.

⁸⁹ Anjou-oklt. XXXI. 517–518. pp. 1010. sz. Fejér IX/1. 563–564. pp. 312. sz. (A harc menetének leírása miatt érdemes idézni az oklevélből: „*pugiles partium, arreptis lanceis se mutua vicitudine hostiliter impetiissent, et lancealibus praeliis derelictis ictus fortissimos per clavas Bulgaricales super se vicissim recepissent, usque ad noctis crepusculum viriliter et hostiliter in ipsa area certaminis duelli dimicarunt; ubi tandem novercante Fortuna, pugil predictorum praepositi ac conventus de Lelez per fortissimas manus pugilis dictorum Thomae...succubitus in certamen...*”) Az oklevelet idézi még: PESTY 1867, 60. p., 96. p.

⁹⁰ BÓNIS GYÖRGY: *Uzsai János Ars Notariája*. Budapest 1961 (=Filológiai Közlöny 1961/3–4. sz.), 233. p., 236. p.

⁹¹ Az AN kiadása: MARTINUS GEORGIUS KOVACHICH: *Formulae sollennes styli in cancellaria, cvriaque regum, foris minoribus, ac locis credibilis, avtheticisque Regni Hungariae*. Pesthini MDCCXCIX.

⁹² KOVACHICH 1799, 8. p.; HAJNIK 1899, 269. p.; BÓNIS 1961, 248. p.

át és ezzel személyesen bajra hívta ki. A formula azt is kiemelte, hogy a felek kölcsönösen, önként, kényszerítés nélkül kötelezték magukat a bajvívásra, így a bírák azt meg is engedték.⁹³ A 14. formulában lévő oklevelet I. Lajos király és bárótársai adták ki. A párbajra egy várostrom lanyha folytatása miatt a királynál tett panasz miatt került sor. Az oklevél valószínűleg Lajos király első Nápoly elleni hadjáratának idejéből, 1347-ből való.⁹⁴ A vádló A. f. B. comes szerint az ellenfele, C. f. B. és társai több ezer forint pénzt fogadtak el az ellenséges velenceiektől, az ostromot emiatt nem folytatták a kellő erővel. A király és a bárók a feleknek a halálig tartó, karddal vívott gyalogbajt ítélték meg.⁹⁵

A városokban alkalmazott perdöntő bajvívásra legutóbb Béli Gábor tért ki a városi jogról szóló monoráfiájában. 1323. április 2-án Szatmár városában kelt oklevélben Martonos fia, Döme István a szatmári bíró és hospesek előtt kötelezte magát a bajvívó Bogiszló bajnokkal szemben. A megállapodásban jól tanulmányozható a korabeli bajnok díjazása. Ha a harcban diadalmaskodik, három márkát fizetnek ki neki, ha pedig legyőzik akkor fél márkát.⁹⁶ A városokban gyalog-bajt vagy gyalogos bajvívást folytattak, a fegyverek az AN szerint a lándzsa és pajzs lehettek. Halálra menő bajvívást csak a megyei törvényszék rendelhetett el.⁹⁷

A városban lefolytatott bajvívásról egyedül az AN városi okleveleket tartalmazó II C rész, 56. formulája tájékoztat bennünket: „Következnek ismét a bajvívás formái, amik a városokban fordulnak elő.”⁹⁸ Ez az egyetlen formula C. f. D. polgár vádját, a feleségén E. f. F. polgár által elkövetett nemi erőszak ügyét említi. Az elkövetőként vádlott E. f. F. alperes, miközben a városbíró megkérdezte a perlőt, hogy tanúkkal akarja-e igazát bizonyítani „*ártatlansága jeléül, minden félbeszakítás nélkül bizonyos faszöveget* („*ligne-*

⁹³ BÓNIS 1961, 248–249. pp.; KOVACHICH 1799, 8–9. pp. „...*propositiones ligneum claviculum vulgo Cemien dictum...petens... ad personale duellum ipsos judicantes permitteremus.*” „*Et quia ambae partes non coacti, nec etiam compulsi, sed sponte obligaverint, seu voluerint, ut ad tale duellum perficiendum nos eisdem permitteremus.*” Végül a bírák a színük előtt lefolytatandó gyalogos bajt ítélték meg: „...*pedestre duellum coram nobis in area certaminis cum instrumentis...*”.

⁹⁴ Ennek a 14. formulának az alapul szolgáló oklevelét Hajnik sem ismerte. Az új Anjou oklevéltár kötetével mára bővültek lehetőségeink. A jelen datálást megerősítik a király neve melletti tisztségviselők siglái. „*Comes P. Judex curiae Regiae*” Nagymartoni Pál országbíró, az „*N. Regni Hungariae palatinus*” Kont Miklós nádort rejti. Mivel Nagymartoni Pál országbírói működése 1342–1349 közé tehető, így a király által vezetett első nápolyi hadjáratot megérhette. Továbbá, mivel az 1347 második felében keltezett oklevelek sűrűn említik Zára (civitas Jadre) ostromát, illetve ahhoz közel egy Stigah, Stikak, Stikat nevű vár ostromát, valószínűsítem, hogy a formula alapját képező oklevél ebből az időből való. (I. Anjou-oklt. XXXI. 328. p. 625. sz. 339. p., 648. sz. 342. p., 653. sz. 475. p., 918. sz.)

⁹⁵ HAJNIK 1899, 269. p. BÓNIS 1961, 248. p. KOVACHICH 1799, 9. p. „...*ipsam Civitatem nec per se nec per suos proximos ac ad ipsum pertinentes viribus invadere et fideliter expugnare voluissent...*” A kibővített bírói és bárói tanács párbajt ítélt meg: „*duobus acutissimis ensibus sese in area certaminis s...puciter invadere et super premissa accusationibus ictibus dictorum Ensium se ipsos excusare usque ad punctum mortis debeant.*”

⁹⁶ Anjou-oklt. VII. 53. p. 93. sz; Anjou-okmt. II. 71. p.; idézi: HAJNIK 1899, 265. p. (48. lábjegyzet); ugyanezt BÉLI 2014, 130–131. pp.

⁹⁷ HAJNIK 1899, 268. p.; BÉLI 2014, 131. p.

⁹⁸ KOVACHICH 1799, 35–36. pp. „... *ipse per certamen duelli expurgare se vellet in accusatione praenotate. Et quia saepe dictus C. actor a receptione dicti signi in certamine duelli juris de rigore nullo modo se poterat praecavere.*” A bajvívás helyszíne pedig: „...*in medio praetactae civitatis nostrae area certaminis prius praeparata clypeis et aliis instrumentis ad tale duellum congruentibus personaliter coram nobis pedestre duellum contra se se dimicare debeant...*”

um claviculum vulgo chewk”) nyújtott át a fent mondott perlőnek, amit közönségesen cöveknek (inkább: szög-nek) neveznek, többször elkiáltva, hogy bajvívással kívánja magát tisztázni az előbb megnevezett vád alól.” A felperes „a jog szigora okán” semmi módon nem háríthatta el a kihívás elfogadását, így „a város közepén korábban előkészített küzdőtéren pajzsokkal és más az ilyen bajra illő eszközökkel személyesen tartoznak egymás ellen gyalogbajt vívni...” (Béli Gábor fordítása.)⁹⁹

6. Epilógus

Egy Anjou-kori bajvívásról szóló áttekintő tanulmány végén nem hagyjuk egy rövid említés nélkül Toldi Miklós alakját sem.¹⁰⁰ Az Arany János által megörökített Toldi nem véletlenül ötlik fel az olvasóban. A hatodik énekben, amikor a főhős elindult Budára, a költő szerint a célja nem volt más mint királyi bajnoknak állni: „*Felmegek Budára bajnok katonának, Mutatok valamit ottan a királynak...*” (VI. 15.) A hetedik énekből megtudjuk egy özvegy asszony bánatának okát, aki bajvívásban elvesztette két vitéz bajvívó fiát. Magát a bajvívás alapjául szolgáló (jog)vítát, Arany rejtve hagyja. Csak annyit tudunk meg, hogy van egy cseh vitéz, aki:

*„Kérkedik nagy fennen, magát hányja veti,
A magyar nemzetet csúfra emlegeti:
Sok bajnok kiment már életre, halálra,
Özvegyet, árvát és jajszót hagyni hátra.”* (VII. 11.)

A nyolcadik énekben Lajos király viszont Miklós testvérének, Toldi Györgynek megmondta, hogy ez egy vitás ügy, ugyanis:

*„Egy erős cseh ví bajt Duna szigetében,
Sok derék vitézem mult ki már kezében.”* (VIII. 7.)

Ha az előbbieket szempontjából olvassuk, Toldi Miklósnak a cseh vitézzel való küzdelme gyalogos bajvívás. A cseh vitéz Toldi kihívását is elfogadta, de nem a korban szokásos „cövek” átadásával, hanem – Arany leleményével – a sisakján lévő fehér toll cseréjével:

*„Vérszín a cseh tolla, fölcseréli vele:
A bajra hívásnak volt e dolog jele.”* (XI. 12.)

A lovas vagy a gyalog bajt akár nemzetközi probléma esetén is alkalmazták, akár uralkodók egymás között, mint ez később például Hunyadi Mátyás király kapcsán jól ismert. Arany János költői munkájából ez a részlet nem derül ki, mert ő a részt vevő két magyar bajvívó rokonsága felől mutatta be az eseményt. Az olvasó számára annyi tudha-

⁹⁹ BÉLI 2014, 127–128. pp.

¹⁰⁰ Erről legutóbb lásd: PAPP GÁBOR: *Toldi Miklós, a zsoldosvezér*. BBC History (2011/2. sz.) 47–51. pp.

tó, hogy Lajos király végül igen megörült, hogy megszabadult ettől a problémától, mivel a vitát rendező bajvívás győztes bajnoka Toldi lett. A költemény szerint így kiáltott fel:

„*Most akadt emberre, aki megtanítja:
Máskor hogy' gyalázza a magyart s hogy' szidja.*” (XII. 1.)

Sajnos az Arany János mű alapjául szolgáló, ének, Ilosvai Selymes Péter: *Toldi Miklós históriája (1574)* ebben a vonatkozásban hasonlóan szűkszavú. Egy özvegy siratta megölt két bajnok fiát. Csupán annyit írt, hogy a megölt cseh Mikola marháját az özvegy asszonynak adta „*így állá meg bosszúját siralmas asszonnak.*”¹⁰¹

A költemény történeti háttérhez hozzátartozik, hogy a cseh király ezidőben Luxemburgi IV. Károly német-római császár volt (1347-1378). Szóbeli szidalmazást keresve, ha vizsgálódunk az alapvetően nagyobb háborús feszültségektől mentes német-cseh-magyar viszonyban, az 1361-1362. évben találunk egy ilyen momentumot. A Habsburg Rudolf osztrák herceg vezette, a német-római császár ellenes háborúhoz csatlakozó Lajos királynak ehhez -egy lengyel forrás szerint- ez adta az egyik indokot. IV. Károly ugyanis minősíthetetlen szavakkal illette Lajos király anyját és annak a politikában betöltött nagy befolyását. Lajos király követői állítólag párbajra is kihívták IV. Károlyt vagy annak képviselőit, az uralkodó azonban elállt ettől. Egy évtized múlva, 1372-ben békét kötöttek. (Itt egy lábjegyzetet kérek: Bertényi Iván: Nagy Lajos király. Budapest 1989. 109, 111. p.)

Véleményem szerint elképzelhető, hogy a hagyomány, a népi emlékezet az Arany János által leírt szidalmazás emlékét időrendileg - Toldi Miklós megjelenése miatt - a nápolyi hadjáratok elébe helyezte, holott valójában ez azokat követte. Sajnos azt nem tudjuk meg, hogy a cseh vitéz esetleg bajvívóként az urát képviselte-e, avagy saját nevében állt ki és gyalázta, káromolta a magyarokat.

¹⁰¹ Az idézett versrészletek: <http://mek.niif.hu/00600/00673/00673.htm>, <http://mek.niif.hu/00600/00673/00673.htm>
(Letöltés ideje: 2020. 06. 14.)

PÁL, DIOSZEGI SZABÓ

JUDGEMENT OF THE GOD AT-ARMS. CONCERNING
THE HUNGARIAN JURIDICAL ORDEAL COMBAT
IN THE PERIOD OF THE ANGEVINS

(Summary)

The medieval juridical ordeal by combat amongst the trials by ordeal has hardly been explored for more than a century in the Hungarian juridical literature. Nowadays, more systematic research becomes possible by new editions of the contemporary Hungarian charters. From the details of these charters we can analyze the practice and special cases of juridical ordeal by combat (*duellum*) during the reign of the Angevins in Hungarian Kingdom. Especially, the conditions and terms of use, the participation of the trained or untrained *duellators*, the consequences of absence from the ordeal, the possibility of agreement by the participants before the ordeal or the types of weapons used. We can explore the interesting practice of the parties' agreement on the condemnation as losers of ordeal by combat (*in succubitu duelli*) without an actual ordeal if they do not observe the conditions of their treaty. For the clergy, it was forbidden to participate in the trials owing to the regulation by the Synod of Lateran IV, but we can still find them in the charters fighting or using duelists. Finally, I classify the *formulas* of ordeal by combat in the Hungarian *Ars Notaria* and analyze the 'duel scene' of the famous poem by Janos Arany titled Toldi.